

Ф.А. Піскуноў. Вялікі слоўнік беларускай мовы: арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка. Мінск: Тэхналогія, 2012. XVI + 1208 с.

Прынцыповае адрозненне гэтага слоўніка ад іншых сучасных слоўнікаў падобнага тыпу ў тым, што ён грунтуецца на прадстаўнічай электроннай базе, якая ўключае звыш 70 млн. словаўжыванняў з больш чым 2300 крыніц. Значны матэрыял, які ўпершыню ўводзіцца ў шырокі ўжытак, дазваляе па-новаму глянуць на граматычную сістэму сучаснай беларускай мовы, яе ўпарадкаванне, а разам з тым і на тыя праблемы граматычнага апісання і арфаграфіі, якія выявіліся пры спробе прадставіць у сістэматызаваным выглядзе ўнікальны лексічны матэрыял. Слоўнік мае *рэпрэзентацыйны* характар, паколькі адлюстроўвае існуючы стан сучаснай мовы, а не з’яўляецца рэалізацыяй інтуітыўных крытэрыяў і суб’ектыўных уяўленняў аб тым, якой павінна быць беларуская літаратурная мова. Уяўленні пра лексічную нарматыўнасць вельмі спрэчныя. У гэтай сувязі прыпамінаюцца зусім нядаўнія размовы сярод акадэмічных нармалізатараў пра ненарматыўны характар ужывання некаторых слоў у нашых класікаў – Янкі Купалы і Якуба Коласа, хаця ўсюды лексічны фонд фундатараў літаратурнай мовы аўтаматычна ўваходзіць у літаратурны лексікон, ва ўсякім разе ў шмат якіх славянскіх народаў, дзе выключная роля класікаў у стварэнні літаратурнай мовы прызнаецца. Зыходзячы з гэтага, слоўнік не прэтэндуе на статус нарматыўнага, хутчэй гэта “нарматызуючы” слоўнік, бо адлюстроўвае ў самым поўным выглядзе сучасны узус беларускай мовы з усёй яго варыянтнасцю, а часам і супярэчнасцямі, які аднак можа стаць грунтоўнай базай для выпрацоўкі рэальных нормаў літаратурнай мовы.

Паколькі гэта ўсё ж *аўтарскі* слоўнік, то ў многіх выпадках укладальнік робіць канкрэтныя крокі ў гэтым напрамку, прапануючы пры зафіксаваных варыянтах адсылкі да аднаго з іх. Разам з тым ён займае ў большасці выпадкаў талерантную пазіцыю ў адносінах да існуючай традыцыі прадстаўлення ў такіх слоўніках моўных фактаў і з’яў, хаця яны не заўсёды адпавядаюць аўтарскаму імкненню да большай сістэмнасці і ўпарадкаванасці. Слоўнік захоўвае пераемнасць з такога тыпу выданнямі, і перш за ўсё з найбольш вядомым зборам падобнай інфармацыі, што змяшчае “Слоўнік сучаснай беларускай мовы” пад рэдакцыяй М. Бірылы, які пакладзены ў аснову новага дапоўненага выдання¹. У працяг гэтай традыцыі ў рэцэнзуемым слоўніку шырока ўжываюцца паметы-глумачэнні. Разам з тым унесены пэўныя патрэбныя карэктывы і выпраўлены недахопы, якія выявіліся на працягу шматгадовага выкарыстання названага слоўніка. У прыватнасці, у новым слоўніку не ўключана звыш 200 памылкова зафіксаваных у слоўніку пад рэдакцыяй М. Бірылы лексем, спіс якіх варта было б змясціць у дадатку. У новым слоўніку прапануецца больш строгі падыход да напісання складаных слоў, асабліва адносна неапраўданага пашырэння на гэтыя словы акання, што прыводзіць да страты сувязі з зыходнымі лексемамі, зноў жа шляхам адсылкі да больш карэктнага варыянта, напрыклад, “бетанапомпа гл. бетонапомпа”. Такі падыход можна патлумачыць пашырэннем на гэтыя словы т. зв. дадатковага націску.

¹ Слоўнік беларускай мовы. Мінск: Беларуская навука, 2012.

Выпраўлены выпадкі непажаданай аманіміі кампанентаў складаных слоў, якая нярэдка грунтуецца на неразуменні іх этымалагічна адрознай прыроды (радыё- і радые-, бі+а- і біа- і пад.). Зразумела, што ў слоўнік унесены неабходныя ўдакладненні ў сувязі з прынятымі на дзяржаўным узроўні новымі правіламі правапісу.

Станоўчай рысай даведніка з'яўляецца паўната прадстаўлення граматычнай характарыстыкі слова, аб'яднанай у пэўныя граматычныя і акцэнтныя тыпы, чаго не было ў яго папярэднікаў. У гэтым плане аўтар слоўніка арыентуецца на міжнародную традыцыю, якая ўжо замацавалася ў такога тыпу выданнях. Сярод славянскіх моў словазмяняльныя табліцы і ўзоры змяшчаюць “Речник за правоговор, правопис и пунктуация” Д. Попова і інш. (Сафія 1998), дзе шляхам літарна-лічбавых індэксаў робіцца адсылка да адпаведных парадыгмаў, “Грамматический словарь русского языка: словоизменение” А. Залізняка (Масква 2003) і некаторыя іншыя. Пры гэтым спецыяльная ўвага звяртаецца на перыферыійныя з'явы, якія цяжка паддаюцца тыпізацыі. Усё гэта дазваляе атрымаць для кожнага слова ўзорную парадыгму з адлюстраваннем альтэрнатыўных (архаічных і інавацыйных) варыянтаў. Сістэма памет дае магчымасць аднесці кожнае слова да той ці іншай сферы ўжывання, адрозніваючы агульнаўжывальную лексіку ад спецыяльнай. Разам з тым слоўнік пазбягае залішняй “занармалізаванасці”, адкінуўшы неўласцівыя прыродзе беларускай мовы паметы “абл.” і “дыял.”, якія былі механічна перанесены з рускай мовы, што належыць да т. зв. “царкоўнаславянскай” традыцыі фарміравання славянскіх літаратурных моў, дзе супрацьпастаўленне “кніжнага” і “народнага” мела на працягу гісторыі істотнае значэнне. Для сучаснай беларускай мовы, як для адносна маладой літаратурнай мовы, што належыць да іншай літаратурна-моўнай традыцыі, гэтае супрацьпастаўленне не мае прынцыповага характару. Калісьці для літаратурнай мовы такога тыпу сербскі рэфарматар Вук Караджыч сцвярджаў, што ў яе можа мець доступ народная лексіка з усёй тэрыторыі функцыянавання. У гэтай сувязі аўтар слоўніка заняў кампрамісную пазіцыю, пазначыўшы некаторыя з такіх лексем зорчаккай. Прагматычны падыход патрабаваў таксама абмежаваць у слоўніку колькасны аб'ём спецыяльнай лексікі, пакінуўшы за яго межамі вузкаспецыяльную тэрміналогію, якая ў большасці падобных слоўнікаў займае больш за палову ўсіх лексем. Гэта з'яўляецца непазбежнай неабходнасцю сучаснай дыферэнцыяцыі агульнанароднай мовы, у якой вылучаецца *асноўны код і спецыялізаваныя падкоды*, што абслугоўваюць асобныя сферы чалавечай дзейнасці.

У сувязі з адсутнасцю для беларускай мовы слоўніка-тэзаўруса накшталт літоўскага і харвацкага, дзе прадстаўлена ўся зафіксаваная лексіка і яе значэнні, узнікае неабходнасць для некаторых менш ужывальных слоў, як і для амонімаў, даць кароткія тлумачэнні ў дужках, што ў пэўным сэнсе абцяжарвае слоўнік, аднак, па названых прычынах, мае сэнс. І ў гэтым плане слоўнік як бы кампенсуе адсутнасць такіх тэзаўрусаў, бо падае даволі значны індэкс зафіксаваных слоў. Існуе таксама праблема выбару асноўнага варыянта гутарковых (дыялектных па паходжанню) слоў, адлюстраваных у тэкстах у

некалькіх варыянтах. Аднак гэтыя праблемы вынікаюць з характару слоўніка, які грунтуецца на рэальнай тэкставай базе.

Наша кароткая рэцэнзія датычыць разгляду асноўных характарыстык і канцэпцыі нядаўна выдадзенага невялікім накладам слоўніка. Але ёсць надзея на хуткае перавыданне. Грунтоўны разгляд яго яшчэ наперадзе, але ўжо цяпер пры знаёмстве са слоўнікам у асяроддзі лінгвістаў і карыстальнікаў узнікаюць пытанні адносна пэўных формаў. Існуе меркаванне, што яны тэрэтычна магчымыя, аднак усё ж недастаткова дакументаваныя. Захоплены сістэматызацыяй, аўтар часам не звяртае ўвагі на т. зв. дэфектныя ці нестандартныя парадигмы. Так, ужо ў 30-ыя гады некаторыя лінгвісты дапускалі варыянтнасць асноў у склонавых формах назоўніка *шаха*: Н. мн. *шóсы*, Р. мн. *шóсаў*, якія падаюцца больш рэальнымі, чым прыведзеная ў слоўніку форма Р. мн. *шашэй*. Паколькі гэта аўтарскі слоўнік, то непазбежна ўзнікнуць пытанні адносна неўключэння ў яго пэўных дастаткова вядомых слоў. Так, прапанаваны яшчэ В. Ластоўскім тэрмін *чэляс* для назваў частак цела даволі шырока апошнім часам прадстаўлены ў мастацкай літаратуры, праўда ў некалькі звужаным значэнні, па нейкай прычыне не трапіў у слоўнік, магчыма аўтар слоўніка палічыў яго вульгарызмам. Але для поўнага слоўніка, як паказвае практыка іншых моў, “пурытанскія” падыходы не надаюцца. Аднак такога тыпу заўвагі не зніжаюць вартасці зробленага.

Такім чынам, “Вялікі слоўнік беларускай мовы”, які на пачатковым этапе яго стварэння насіў назву “Граматычна-арфаграфічны слоўнік сучаснай беларускай мовы”, уяўляе арыгінальны даведнік універсальнага тыпу, у якім падаецца граматычная, стылістычная, акцэнтацыйная і арфаграфічная інфармацыя адносна значнай па аб’ёму колькасці слоў (каля 223 тыс.), ужыванне якіх у вусным маўленні і пісьмовых тэкстах пацвярджаецца фіксацыяй у рэпрэзентацыйнай электроннай базе. Яго публікацыя дае ўяўленне аб сучасным стане беларускай мовы і спрыяе ўпарадкаванню яе структуры і ўжывання.

Генадзь Цыхун